

Garip Bir Mektup Hikâyesi: Enver Paşa'nın Darfur Sultanı Ali Dinar'a Yazdığı Mektup

Peculiar Story of a Letter: A Letter Written by Enver Pasha to Ali Dinar

İlhan Zengin¹

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve müttefikleri için en önemli stratejik hamle cihat ilanıydı. Cihat ilanından sonra, dünya genelindeki Müslümanlar üzerinde etkili olan kişilere çeşitli mektuplar yollandı. Bu mektuplardan biri de Dârfür Sultanı Sultan Ali Dinar'a gönderildi. Çeşitli kaynaklarda bu mektup hakkında bilgiler verilmesine rağmen mektubun aslı mevcut bulunmamaktadır. Mektubun tarihi ile ilgili bilgilerde de tutarsızlıklar mevcuttur.

Anahtar kelimeler: Enver Paşa, Ali Dinar, Dârfür, Cihat, Mektup.

Abstract

The most significant countermove was the proclamation of Jihad for the Ottoman State and her allied powers at the First World War. After the proclamation of Jihad, various letters were sent to influential persons for the Muslims all over the World. One of these letters was also sent to Sultan Ali Dinar, sultan of Darfur. Although some details have been given for this letter in various resources, the original one is not yet available. There is an inconsistency about the knowledges of the letter's date, too.

Keywords: Enver Pasha, Ali Dinar, Darfur, Jihad, Letter.

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi. ilhanzengin@gmail.com

Giriş

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde emperyalizm ve sömürgecilik yarışı ile rekabeti iyice kızışmış ve çatışma aşamasına gelinmişti. Birliğini geç tamamlayan Almanya, Avrupa'da daha fazla söz sahibi olabilmek ve yeni sömürge alanlarına ulaşabilmek için çabalamaya başladı. Zayıflamış olan Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurarak bu coğrafyada daha fazla etkin olma gayreti içine girdi. Ancak bu topraklar uzun süredir emperyalist niyetlerle İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından ele geçirmeye çalışılmakta ve Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile topraklarının paylaşılması uzun süredir bu devletlerin planları arasında bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmek zorunda kaldı. Bunun tarihi arka planı 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Anlaşması'na kadar gitmektedir. Bu anlaşma maddeleri ile artık İngiltere, Osmanlı Devleti'nin varlığını korumayı bıraktığı gibi kendi menfaatine zarar gelmeyeceği sürece diğer devletlerin de Osmanlı topraklarını işgal etmelerine ses çıkarmayacağını kabul etti. Gelişen olaylar sebebiyle II. Abdülhamid, Almanya dışındaki bütün büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı olduğunu ve hatta İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yıkılması için çalışma başlattığı görüşünü savunmaya başladı.²

Sömürgecilik yarışının hızlanması ve rekabetin artması sonucu oluşan Avrupa merkezli gerilim dünyayı büyük bir savaşa sürükledi. Emperyalist paylaşımın ana hedefi olan Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında bu savaşa katılmak zorunda kaldı. Savaşa katıldıktan kısa süre sonra da halifelik makamını elinde bulunduran Osmanlı sultanı, tüm dünya Müslümanlarını Osmanlı Devleti ve müttefiklerini desteklemeleri için *cihat* çağrısında bulundu. Bu dönemde özellikle İngiltere'nin en önemli sömürgesi durumunda bulunan Hindistan'da hatırı sayılır bir Müslüman nüfusu bulunmaktaydı. İngiltere'nin Hindistan'a ulaşabilmesi için en kısa yol olan Süveyş Kanalı ve dolayısı ile Mısır'dı. Mısır,

² H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix, Ankara, 2004, s. 17-18.

1882 yılından beri İngiliz işgali altında bulunmaktaydı. Bu bağlamda Osmanlı-Alman işbirliğinin Afrika'daki merkezini Mısır oluşturdu. Aynı şekilde Fransa ve Rusya'nın işgal ettiği coğrafyalardaki dindaşların nüfusu da göz ardı edilemeyecek durumdaydı. Müslümanların halifesi tarafından *cihat* ilan edilmek suretiyle sömürgeci emperyalist güçlere karşı topyekûn mücadele edilmesi ve bu devletleri, sömürgelerinde sıkıntıya sokmak amaçlanmıştı. Cihat ilan edildikten sonra birçok sultan, şeyh, seyyid, şerif, sözü geçen ve toplumu harekete geçirebilecek eşrafa mektuplar gönderilerek “Cihad-ı Mukaddes”e katılmaları için davetlerde bulunuldu. Bu mektuplardan biri de Dârfûr Sultanı Ali Dinar'a gönderilmişti.³

Dârfûr ve Ali Dinar hakkında makale veya araştırma hüviyetine haiz Türkçe fazla akademik çalışma olmamakla birlikte son zamanlarda genelde Afrika, özelde Sudan bağlamında konuya ilgi artmaktadır. Osmanlı-Dârfûr İlişkileri, Ali Dinar veya Cihat ilanına dair yazılan bazı eserlerde Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ve ilan edilen Cihat'tan sonra Dârfûr Sultanı Ali Dinar'a mektup yazılarak emperyalist devletlere karşı cihata katılması için çağrıda bulunulduğu yazılmaktadır. Bu bağlamda özellikle Sudan menşeli kaynaklarda ve bu kaynaklara dayalı olarak yazılan eserlerde böyle bir mektuptan bahsedilmektedir. Mektubun varlığı ve yazıldığı hususunda herhangi bir tereddüt yoktur. Mektup ile ilgili bilgi verilen bazı kaynaklarda mektubun içeriği ve tarihi hususunda atıflar yapılmasına rağmen mektubun metni veya arşiv künyesine yer verilmemesi dikkat çekicidir.

³ Ali Dinar Zekeriya Muhammed el-Fadl; Keyra hanedanlığının yirmi beşinci sultanı olan Sultan Muhammed el-Fadl'ın torunu olarak 1865 yılında Dârfûr'da doğdu. Dârfûr Sultanlığı, 1874 yılında Zübeyir Rahmet Paşa tarafından Sultan İbrahim zamanında yıkıldı ve sultanlık toprakları önce Mısır'a ve daha sonra da Mehdi idaresine geçti. Mehdi idaresinin 1898 yılında Umdurman Savaşı'ndan sonra yıkılması ile Umdurman'daki zorunlu ikametinden kurtularak Dârfûr'a döndü ve sultanlığı yeniden ihya etti (1899). Sudan'daki İngiliz işgal yönetimi ile sorunlar yaşadı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ilan edilen cihat fetvasına istinaden Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin safına katılarak işgale karşı mücadeleye başladı. İngilizler tarafından üzerine gönderilen ağır ve modern silahlar karşısında fazla bir direniş gösteremeyerek 6 Kasım 1916 tarihinde Zelince'nin güneyinde bulunan Kulme'de şehit edildi. (Tariğ Mohammed Nour, “Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898-1916)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 61 (Mart 2005), s. 371-374; Richard Hill, *A Bibliographical Dictionary of the Sudan*, Frank Cass, London, 1967, s. 45-46.)

Enver Paşa'ya⁴ ait dokümanların bir kısmı aile tarafından Murat Bardakçı'ya verilmiştir. Bu belgelere dayanarak Bardakçı'nın yazdığı kapsamlı *Enver* kitabında, Enver Paşa'nın genelde sivil hayatı ve Türkistan günleri ele alındığından Ali Dinar ve Dârfûr olayları bu eserde geçmemekte, Dârfûr Sultanı'na yazılan mektup konusu da bu bağlamda ele alınmamaktadır.⁵ Aile, belgelerin bir kısmını da Türk Tarih Kurumu'na bağışlanmıştır. Burada yaptığımız araştırmada belgelerin şahsi belgeler olduğu ve genelde eşine yazdığı mektuplardan oluştuğu, askeri konulara ait dokümanlar arasında ise Dârfûr ve Sudan ile alakalı herhangi bir belgenin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Mektubun Türkiye'de bulunması muhtemel yerlerin başında ATA-SE arşivi gelmektedir. Bu arşivi en yoğun ve detaylı şekilde incelemiş ve birçok belgeyi de kullanmış olan Rezzan Ünalp'tır. Ünalp'ın bölge ile ilgili ortaya koyduğu doktora tezinde⁶ veya tezinden yazılmış olan aynı adlı eserinde⁷ Enver Paşa'nın bu mektubundan bahsedilmemektedir. Bu durumda Rezzan Ünalp'ın mektuba ATASE arşivinde rastlamadığı ve incelediği belgeler arasında mektubun olmadığı anlaşılmaktadır.

⁴ Enver Paşa; asıl ismi İsmail Enver olup İstanbul'daki Divanyolu semtinde 1881(veya 1882) yılında doğdu. Aile tarafı Manastırlı olan Paşa'nın babası Ahmed Bey, annesi Ayşe Hanımdır. İstanbul'daki ilk tahsilinin ardından Manastır'daki Askeri Rüştiye, Askeri İdadi ve Harp Okulu'na devam etti. Harp Akademisi'nden 6 Aralık 1902'de kurmay subay olarak mezun oldu. Birçok birlikte görev yaptıktan sonra 1906 yılında Berlin'e Ataşemiliter olarak atandı. Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine 1911'de Bingazi'ye giderek işgale karşı mücadeleye başladı. Aynı zamanda Bingazi Mutasarrıflığı görevini icra etti. 11 Ocak 1914 tarihinde Harbiye Nazırı oldu ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne tayin edildi. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi üzerine Ekim 1918'de Kafkasya'ya geçti. Gıyabında yapılan yargılama sonucu askerlikten çıkarıldı, ceza aldı ve medeni haklardan yoksun bırakıldı. Kararı Sultan Vahdeddin'in onaylaması ile de cezası kesinleşti. Milli Mücadele'ye katılmak istediye de Mustafa Kemal tarafından bu istediği geri çevrildi. Kafkaslar ve Orta Asya'daki İslam ahalisini dinî ve millî şuurla harekete geçirmek için gayret sarf etti. Bolşeviklere karşı mücadele verirken 4 Ağustos 1922 tarihinde Tacikistan'ın başkenti Duşanbe yakınlarındaki Ab-ı Derya Köyü'nde bulunan kışlada yapılan Kurban bayramı merasimi sırasında, anî bir Rus baskını sonucu şehit edildi. Cenazesi yetmiş dört yıl sonra Türkiye'ye getirilerek 4 Ağustos 1996 tarihinde Şişli'deki Abide-i Hürriyet Tepesi'ne defnedildi. (*Birinci Dünya Harbine Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt: III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 8-10; M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa", *TDVİA*, Cilt: XI, s. 261-264.)

⁵ Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

⁶ F. Rezzan Ünalp, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askeri Faaliyetleri*, Basılmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2010.

⁷ F. Rezzan Ünalp, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askeri Faaliyetleri*, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.

Türkiye'de Afrika ve Sudan hakkında çalışma yapanların öncülerinden ve Afrika üzerine uzmanlaşan duayenlerin ilklerinden olan Ahmet Kavas'ın da mektuptan bahsetmediği görülmektedir. Kavas, yazdığı "Osmanlı-Dârfür Münasebetleri" adlı makalede Tarig Nour'un eseri ile yakın konular farklı bir perspektif ile ele alınmış, genel olarak Ali Dinar ve etrafında gelişen olaylardan bahsetmesine rağmen Enver Paşa ve mektuptan söz edilmemiştir.⁸

Sudan'da yaşayan Lübnanlı bir Hıristiyan olan Naum Şukayr, İngilizlerin hizmetine girmiş daha sonra da İngiliz istihbaratında çalışmış bir memurdu. Yirmi yıldan fazla bir süre mahrem bilgilere ulaşmış, istihbarat raporlarına vakıf olmuş biri olarak önemli bir Sudan tarihi kitabı yazmıştır. Ancak mahrem ve değerli bilgilere ulaşmış olmasına rağmen yazdığı kapsamlı eserinde, mezkûr mektup veya Enver Paşa ile alakalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁹

Türkiye'de Dârfür ve Ali Dinar üzerine ilk akademik yazıları yazanlardan biri lisans ve yüksek lisans eğitimini tarih üzerine Türkiye'de tamamlamış olan Sudanlı tarihçi Tarig Mohammed Nour'dur. Kaleme aldığı makalesinde Enver Paşa'nın Ali Dinar'a yazmış olduğu bu mektuptan bahsetmektedir.¹⁰ Tarig Nour, mektubun yazıldığı tarihi 3 Şubat 1915 olarak vermektedir. Vermiş olduğu tarih için kaynağını P. M. Holt'un çalışmasını göstermektedir.¹¹ Ancak eserin 124. sayfasında "Ali Dinar ve Jön-Türk liderleri, Enver Paşa ve Nuri Bey, arasında bazı mektup alışverişi vardı, bunlar geniş bir şekilde Condominium ile ilgili olmasına rağmen bunların güncel olayların akışı ile ilgisi azdı."¹² ifadeleri geçmektedir. Görüldüğü üzere burada sözünü ettiğimiz mektup veya bahsi geçen tarih hakkında herhangi bir ifade bulunulmamakla birlikte

⁸ Ahmet Kavas, "Osmanlı-Darfur Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2007, s. 105-120.

⁹ Naum Şukayr, *Coğrafyeye ve Tarih es-Sudan, Darü'l-İzze, Hartum, 2007.*

¹⁰ Nour, a.g.m., s. 367-383.

¹¹ P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day*, London, 1961, s. 124. Eserin 1963 Londra baskısında aynı kısım 126. sayfada bulunmaktadır.

¹² Çevirisi yapılan ilgili kısmın orijinal İngilizce metni için bakınız: "There was some exchange of letters between Ali Dinar and the Young Turk leaders, Enver Pasha and Nuri Bey, but these had little to do with the course of events, although they featured largely in the Condominium."

genel olarak mektuplaşmanın varlığından bahsedilmektedir. Kitabın diğer sayfalarında da buna uygun bir bahis geçmemektedir. Bu bağlamda referans olarak verilen kaynakta, mektup ve tarih için tatmin edici bir ifadeye rastlanılmamıştır. Ancak cümlenin devamındaki açıklamalar için Mekki Şibeyke'nin kitabı referans olarak gösterilmiştir. Makalede "Bu mektupta Cihad haberini(n) Ali Dinar'a Cafer Bey,¹³ Şeyh Senusi¹⁴ ve Nuri Bey¹⁵ vasıtası ile gönderildiği yer almaktaydı" ifadesi geçmektedir.¹⁶

¹³ 1885 yılında Irak'ta doğan Cafer el-Askeri, Harp Okulu'ndan (Arap asıllı Osmanlı vatandaşı olarak) mezun olduktan sonra Osmanlı Ordusu'nda görev yaptı. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında Osmanlı ordusu saflarında mücadele etti. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından esir alındıktan sonra taraf değiştirerek Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve Emir Faysal'ın yanında Osmanlı Ordusuna karşı isyancı kuvvetlerin safında savaştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Irak Devletinde önemli görevlerde bulunarak kısa süreli iki dönem başbakanlık görevine kadar yükseldi. Savunma bakanı olduğu sırada yapılan darbe sonucu 29 Ekim 1936 tarihinde öldürüldü (Nejdet Karaköse, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", *Tarih Peşinde*, Sayı: 6 (Yıl 2011), s. 263.). Ayrıca bakınız: Cafer el- Askeri, *İsyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli*, Yayına Hazırlayan: Necdet Fethi Safvet; Tercüme: Halit Özkan, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁴ Seyyid Ahmed Şerif es-Senûsi; 1873 yılında Çağbub'da doğdu. Tarikatın kurucusu olan Seyyid Muhammed b. Ali es-Senûsi'nin torunu, es-Seyyid Muhammed Şerif es-Senûsi'nin oğludur. Senûsi tarikatının lideri olan amcası es-Seyyid Muhammed el-Mehdi'nin 1902 yılında vefatından sonra yerine geçmesi gereken es-Seyyid Muhammed İdris'in yaşı henüz küçük olması sebebiyle geçici olarak, Senûsi tarikatının başına geçti. İtalyanların 1911'deki Trablusgarp'ı işgal girişimlerinden sonra İtalyanlarla, 1915 yılından itibaren de İngilizlerle mücadeleye girişti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İstanbul'a gitti. Mondros Mütarekesinden sonra da Ankara'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'e destek verdi. Mustafa Kemal'in yakın dostluğuna sahip olduğundan dolayı daha sonraki süreçte Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Irak tahtına aday gösterildi. İlerleyen tarihlerde Türkiye'den ayrılarak Medine'ye gitti. 10 Mart 1933 tarihinde Medine'de vefat etti (Nihat Azamat, "Ahmed Şerif Senûsi", *TDVİA*, Cilt: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 527-529; Karaköse, a.g.m., s. 253.).

¹⁵ Nuri Paşa (Killigil); 1890 yılında Manastır'da doğdu. Enver Paşa'nın kardeşi ve Halil (Kut) Paşa'nın yeğenidir. Manastır'daki ilk ve orta eğitiminden sonra Kuleli Askeri Lisesi ve Harp Okuluna devam etti. Makedonya ve İstanbul'daki görevlerinden sonra İtalyanların 1911 yılındaki işgallerinin ardından gönüllü olarak Trablusgarp'a gitti. Balkan Harbi patlak verince Balkanlar'a geçerek mücadeleye katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Enver Paşa tarafından Afrika Grupları Komutanı olarak tekrar Trablusgarp'ta görevlendirildi. Trablusgarp'ta başta Senûsiler olmak üzere yerli kuvvetleri teşkilatlandırarak İngiliz, İtalyan ve Fransız işgal kuvvetlerine karşı mücadele verdi. Savaşın sonlarına doğru Kafkas İslam Ordusu Komutanı sıfatıyla Azerbaycan ve Dağıstan'da savaştı. Mondros Mütarekesinden sonra İngilizler tarafından tutuklanarak Batum'da hapisaneyeye konuldu. Hapishaneden kaçtıktan sonra Dağıstan ve Karabağ'da Bolşevik Kuvvetleriyle çarpıştı. Anadolu'ya geçerek Milli Mücadeleye katıldı. Cumhuriyet Dönemi'nde Zeytinburnu ve Sütlüce'de fabrika kurarak silah ve mühimmat imalatına başladı. 2 Mart 1949 günü silah fabrikasında çıkan patlamada fabrikası infilak etti. Patlama sırasında fabrikada olduğu düşünülen Nuri Paşa'nın cesedi bulunamamasına rağmen burada öldüğüne hükmedildi (Karaköse, a.g.m., s. 253.). Ayrıca bakınız: Nejdet Karaköse, *Askeri, Siyasi ve Silah*

Bu ifadeler Şibeyke'nin kitabında bulunmaktadır.¹⁷ Bu durumda Tarig Nour mektubu görmemiş, bilgileri Mekki Şibeyke'den aktardığı anlaşılmaktadır.

Diğer bir Sudanlı tarihçi olan Yusuf Fadl Hasan'ın Türk-Sudan ilişkilerine dair yazısında mektup ve yazılış tarihi aynı şekilde 3 Şubat 1915 olarak geçmektedir.¹⁸ Mezkûr tarih ve mektup hakkındaki bilgiler metinde “Osmanlı İmparatorluğu ve Fur Sultanlığı” alt başlığı içinde geçmekte ve konunun geneli ile ilgili olarak Yusuf Fadl Hasan iki eseri referans olarak göstermektedir.¹⁹ Referans olarak verilen eserlerde genel olarak Sudan, Dârfûr ve Ali Dinar ile ilgili bilgiler bulunmakta ancak mektubun içeriğinden bahsedilmemektedir. Mektup ve tarihi ile ilgili bilgileri nereden bulduğu hakkında referans vermemesine rağmen Tarig Nour gibi Mekki Şibeyke'nin kitabından bu bilgileri aktardığı anlaşılmaktadır.²⁰

Cihat çağrısı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrika'daki faaliyetleri son zamanlarda akademik çalışmalara konu olmaktadır. Polat Safi'nin Teşkilat-ı Mahsusa ve faaliyetleri hakkında yazdığı yüksek lisans tezinde, Ali Dinar ile teşkilat üyelerinin (Osmanlı subaylarının) faaliyetleri ve ilişkileri zikredilmekte ancak mektup olayı bu eserde de geçmemektedir.²¹ Polat Safi, ATASE arşiv belgelerini tezinde fazlaca kullanmış ancak mektup hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Eserde Tarig Nour'un makalesinin kullanılmamış olmasından dolayı mektuptan bahsedilmemesi de normal görülmelidir.

Sanayicisi Kişiliği İle Nuri Paşa (Killigil), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2010.

¹⁶ Nour, a.g.m., s. 380.

¹⁷ Tarig Nour, mektubun içeriği hakkında verdiği bilgiler için referans olarak (Mekki Şibeyke, *es-Sudan Abr el-Kurun*, Beyrut, 1964, s. 509.) göstermektedir. Ancak bizim ulaşabildiğimiz aynı kitabın 1965 Beyrut baskısında mezkûr bilgiler 481-482. sayfalarda geçmektedir (Mekki Şibeyke, *es-Sudan Abr el-Kurun*, Külliyyetü's Sakafe, Beyrut, 1965.).

¹⁸ Yusuf Fadl Hasan, “Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri”, *Yükselen Afrika ve Türkiye I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005)*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 289.

¹⁹ Bakınız nakleden Fadl Hasan: *Encyclopedia of Islam*, 3rd ed. Vol. 2, p. 124; Martin Daly, *Empire on the Nile*, CUP, Cambridge, 1988, pp. 12-15, 111, 164, 166, 173, 179.

²⁰ Şibeyke, a.g.e., s. 509.

²¹ Polat Safi, *The Ottoman Special Organization- Teskilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

Mektubun içeriğini eserinde kullananlardan biri de Afrika üzerine çalışmalar yapan genç akademisyenlerden biri olan Tuğrul Oğuzhan Yılmaz'dır. Yılmaz, "Osmanlı Devleti Başkomutan Vekili Enver Paşa, ilan edilen cihad doğrultusunda, Sudan'da İngilizlere karşı bir ihtilal meydana getirmek üzere, Darfur Sultanı Ali Dinar'a 3 Şubat 1915'te bir mektup yazmıştır. Enver Paşa, Ali Dinar'a gönderdiği mektubunda; İngilizlerin, Türklüğe ve İslâm'a yaptığı saldırılara değinmiş, bütün Müslümanların ilan edilen cihada katılmasının farz olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarının gerekliliğini belirtmiştir" sözleriyle mektup ve tarihten bahsetmiş, kaynak olarak da Tarig Nour'un makalesini göstermiştir.²²

Konu ile ilgili olarak Yılmaz'ın kullandığı diğer bir eser ise Ahmet Özcan'ın hazırladığı kitaptır. Mektup ve tarihi ile ilgili kısım Ahmet Özcan'ın kitabında da Tarig Nour'un anlatımına istinaden aynı şekilde 3 Şubat 1915 olarak geçmektedir.²³ Konu ile ilgili olarak Yılmaz'ın kaynak olarak gösterdiği diğer eser İsmet Üzen'in kitabıdır.²⁴

Mektup ve yazılış tarihinden söz edenlerden diğer biri de Mustafa Çabuk'tur. Eserinde, "Başkomutan Vekili Enver Paşa, 3 Şubat 1915 tarihinde Ali Dinar'a bir mektup yazdı. Mektupta; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti ve İslâm'a yaptıkları saldırılar anlatılmaktaydı. İslâm'a karşı yapılan bu saldırılar karşısında Müslümanların halifesi olan Osmanlı Sultanı'nın cihat ilân ettiği bildirilerek her Müslüman için cihadın farz olduğu ve Müslümanların Halife'nin yanında yer alması gerektiği vurgulanıyordu. Mektupta, cihat haberinin Ali Dinar'a, Cafer Bey'e ve Şeyh Senûsi'ye Nuri Bey vasıtası ile gönderildiği bilgisi yer almaktaydı. Darfur Sultanı Ali Dinar, mektubu aldıktan sonra Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını ve cihat emrine uyduğunu bildirdi."

²² Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, "1. Dünya Savaşı'nda Darfur Sultanlığı ve Ali Dinar Hareketi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 131 (Yaz 2017), s. 108-109.

²³ Ahmet Özcan, *Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi*, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s. 180.

²⁴ İsmet Üzen, *Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü Kanal Seferleri*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s. 462.

olarak yazmış, Tuğrul Oğuzhan Yılmaz ile benzer ifadeler kullanmış ve Tarig Nour'un eserini kaynak olarak göstermiştir.²⁵

Ali Dinar ve Enver Paşa'nın mektubu hakkında yazarlardan biri de Gassim İbrahim'dir. *"Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, Osmanlı Padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın ilan ettiği ve İtilaf Devletlerine karşı Dünya Müslümanları(nı) savaşa çağıran Cihad-ı Ekber'e sıcak bakmıştır. Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın 15 Şubat 1915 tarihli mektubu ile savaş durumunu öğrenen Ali Dinar olumlu bir cevap vererek, Fransız ve İngiliz kâfirlerle ilişkilerini kestiğini ve onlara savaş açtığını belirterek Osmanlı Devleti yanında yer almıştır"*.²⁶ Yazar alıntı yaptığı yer olarak Tarig Nour'un eserini göstermiş ancak tarihi yanlış yazmak suretiyle fahiş bir hatada bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ile Kuzey Afrika'ya yönelik faaliyetleri ve bu çerçevede yapılan faaliyetler hakkında Sezen Kılıç tarafından yazılan makalede, Enver Paşa'nın mektubundan söz edilmektedir. Makalede sözü geçen mektup ile ilgili bilgilerin Tarig Nour'un eserinden alındığı görülmektedir. Bu makalede de mektup ile ilgili olarak Tarig Nur'un eserinin kullanıldığı görülmektedir.²⁷

Osmanlı arşiv belgelerinde de Enver Paşa'nın mektubundan bahsedilmekte ve mektubun varlığı konusunda şüphe bulunmamaktadır.²⁸ Yazıldığı veya Ali Dinar'a gönderildiği tarihlerin sorunlu/şaiibli olma ihtimali bulunmaktadır. Belgede²⁹ heyet ve mektubun Kufra'dan yola çıkış tarihi "Rûmî Kânunisani'nin bidâyeti" olarak verilmektedir ki bu tarih Ocak 1915 başlarına tekabül etmektedir. Kufra ise kıyıda yaklaşık dört yüz km içeride çöl ortasındadır. Cidâbiye ile el-Fâşir arası yolculuk

²⁵ Mustafa Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 27/1, Yıl: 2017, s. 107.

²⁶ Gassim İbrahim, *Türk Dış Politikasında Afrika: Türkiye-Kamerun İlişkileri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 8-9.

²⁷ Sezen Kılıç, "Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa", *Bilig*, Sayı: 77 (Bahar 2016), s. 112.

²⁸ ATASE, BDH, K:1834, D:28, F:1; ATASE, BDH, K:1834, D:28, F:1-2; ATASE, BDH, K:1835, D:33, F:5-4 ve 5/1-3.

²⁹ ATASE; BDH, K:1834, D:28, F:1-2.

60 gün sürmektedir.³⁰ Kufra'yı yolun yarısı kabul edersek ve Kufra'dan Ocak başında hareket eden heyetin varış tarihi muhtemelen Şubat başı olmaktadır ki bu da Tarig Nour'un verdiği tarihe uymaktadır. Ancak bu durumda yazıldığı değil, el-Fâşir'e ulaştığı tarih olması gerekmektedir. Ancak başka bir kaynağa göre Heyet 1915 yılının ortalarından sonra el-Fâşir'e varmış olması gerektiği ifade edilmektedir.³¹ Bu söyleme göre de mektubun yazılış tarihi makul görünmektedir.

Bölgedeki gelişmeler ve Mısır üzerinde ciddi çalışmaları olanlardan biri de Ü. Gülsüm Polat'tır. *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır* adlı eserinde İngiliz arşiv belgelerine dayanarak mektubun (Osmanlıcasının bulunamadığından) İngilizceden tercümesini vermiştir.³² el-Fâşir'in işgalinden sonra Ali Dinar'ın arşivi İngilizlerin eline geçmiş ve bulunan belgeler İngilizceye çevrilmişti. Bu tercümede Enver Paşa'nın Ali Dinar'a 3 Şubat 1915 tarihinde yazdığı söylenen mektupta "*dört ay önce Avrupa'da patlak veren savaş*" ve "*Hali-fe...büyük cihat ilan etti*" sözleri geçmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın resmen 28 Temmuz 1914 tarihinde başladığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti ise savaşa resmen 11 Kasım'da girmiş ve 14 Kasım'da Cihad-ı Mukaddes ilan edilmiştir. Mektupta geçen "savaşın başlamasından itibaren dört aylık süre" ifadesine göre mektubun yazılma tarihi yaklaşık Kasım sonu Aralık ayı başlarına tekabül emektedir. Cihat ilanından bahsedilmesi ve Cihat'a davet içerikli olması bahsi geçen mektubun cihat ilanından kısa süre sonra yazılmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir ki bu da aynı tarihleri bize vermektedir. Ancak mektubun ilerleyen satırlarında "*Almanya ve Avusturya bizimle anlaştı ve bize yardım ediyorlar. Onlar sekiz aydan beri Rusya, İngiltere ve Fransa ile savaşmıyorlar*" cümlesindeki sekiz ay ifadesi tarih konusunu muğlaklaştırmaktadır. Mektuba göre savaş dört ay önce başlamış ancak sekiz aydır savaşılıyorlar manası çıkmaktadır.

Holt'tan yaptığımız alıntıda görüldüğü üzere Osmanlı subayları ve Ali Dinar arasında mektupların olduğu ifade edilmektedir. Burada çoğul

³⁰ Safi, a.g.e., s. 115.

³¹ M.W.Daly, *Darfur's Sorrow*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 111.

³² Ü. Gülsüm Polat, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s. 215-216.

ifade kullanıldığından birden fazla mektubun varlığı kuvvetle muhtemeldir. Ü. Gülsüm Polat'ın eserinin 217. sayfasında da belirtildiği üzere *“Diğer taraftan daha savaşın başlarında Sunusi (Senûsî) kampına ulaşan Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey de Sunusi kampından Ali Dinar'a gönderdiği mektubunda Ali Dinar'ı cihada çağırıyordu”* ifadesinde görüldüğü gibi Ali Dinar'a yazılan ikinci (ilk) bir mektup daha olması gerekmektedir. Osmanlı belgelerinde bahsi geçen mektubun ilk mektup, diğer kaynaklarda sözü edilen 3 Şubat tarihli mektubun ise Ali Dinar'a yollanan ikinci mektup olduğu anlaşılmaktadır. Enver Paşa, Cemal Paşa ile birlikte Kanal Cephesi'ni teftiş için Şubat 1915 tarihinde Suriye/Lübnan taraflarına gittiği bilinmektedir. Bölgeye hareketinden önce Kanal Cephesi Harekatı'nın bir parçası olarak Mısır'a güneyden (Sudan) Ali Dinar'ın saldırı planlaması yapılmış, buna istinaden Enver Paşa ikinci bir mektup göndermiş olması olayların akışına daha uygun düşmektedir. Ancak mektuptaki *“dört ay önce Avrupa'da patlak veren savaş”* ifadesi mektup hakkındaki tereddütleri arttırıcı etki yapmıştır.

Ü. Gülsüm Polat'ın İngiliz arşivlerinden tercüme ettiği Enver Paşa'nın mektubunun metni şu şekildedir:

“ ... Çok selam ve saygılarımı sunduktan sonra sizin yüksek makamınıza geliyorum. Sana Sidi Ahmet el-Şerif el Sunusi'yi (Senûsî), Kardeşim Nuri Beyi ve Binbaşı Gaafar (Cafer) Beyi gönderiyorum. Kendileri sizi devlet işlerimiz hakkında detaylı şekilde bilgilendirecektir ama bazı konularda sizi kısaca bilgilendirmemin gerekli olduğunu tespit ettim. Dört ay önce Avrupa'da patlak veren savaşa tarafsız kalıyorken, barışı korumak ve sakinlikle çözmek niyetindeyken, Rus gemileri Karadeniz'de bizim gemilerimize saldırdı ve onları müttefikleri izledi. İngiltere ve Fransa, yıllardır Osmanlı Devleti'ni yok etmek için ellerinden gelen kötülüğü yapmaktadırlar. Amaçları bizim yönetimimiz altındaki Müslümanları kendileri yönetmektir. Onların bütün amaçları İslam'ın ışığını yok etmektir, Allah korusun, ben güveniyorum ki, onun ışığı kafirlere rağmen parlayacaktır. Biz bundan dolayı, bu zorbalanın ve zalimlerin saldırısında, onlarla savaşta Allaha güvenmekteyiz, bu adaletsiz mütecavizlerin saldırısına karşı... Halife... “büyük cihat” ilan etti. el-Meşihâtü'l-İslâm (Şeyhülislam) saygıdeğer fetvalar bastılar ki, bugün

dünyanın her yerindeki Müslümanlar için savaş bir zorunluluktur. Bu kutsal çağrıya tüm Osmanlılar ve diğer milletlerden Müslümanlar büyük bir saygıyla karşılık verdiler. Yüzler ve binlerce asker topluyoruz ve onları savaşmaları için Rusya'ya gönderiyoruz. Onların hepsi Allah'a şükredip, onların topraklarına gurur ve büyük bir sevinçle girdiler ve onların ordularına ağır kayıplar verdirdiler. Biz ayrıca yüzlerce ve binlerce kişiden oluşan diğer bir seferi de Mısır üzerine yaptık. Mısırlı kardeşlerimizi İngiltere'nin tutsaklığından, haksızlıktan ve esaretinden kurtarmak için. Onlar Süveyş Kanalı'na doğru yürüyorlar ve kısa bir zaman içinde Allah'ın yardımıyla Kanal'a ulaşacaklar ve geçecekler. İngiliz zalimler Basra'da bizim vatanımıza doğru ilerledi ama bizim ordumuz burada onları karşıladı. Arapların hasları ve cesur kabilelerin yardımları ile onları bölgelerinden kovmak için saldırıya başlandı Allah'ın yardımıyla.

Almanya ve Avusturya bizimle anlaştı ve bize yardım ediyorlar. Onlar sekiz aydan beri Rusya, İngiltere ve Fransa ile savaşıyorlar ve şimdi Fransız mevzilerinde, Paris'ten çok kısa bir mesafedeler ve Fransızlara ağır kayıplar verdiriyorlar... Almanlar keza Rusya'ya girdiler ve büyük bir kısmını ele geçirdiler. Avusturya, Rusya üzerinde ayrıca bazı büyük zaferler kazandı.

Eczümle Allah'a şükür bizler ve bizim müttefiklerimiz düşman üzerinde galipler ama özellikle senin gibi Müslümanların yiğit yöneticileri gibi tüm Müslümanlardan beklenen görev konusunda senin dikkatini çekmeyi unutmamalıyım. Gerçekte siz zaten farkındasınızdır, zira siz İslam coşkusu ile tanınan birisiniz... Biz Müslümanların başımıza gelen tüm felaketler, bizim düşmanlarımızı bize karşı cesaretlendirdi... Bu Müslümanlar için ender ele geçecek bir fırsattır, bu başka zamanlarda ele geçmez, bizim en keskin düşmanlarımız olan Rusların, İngilizlerin ve Fransızların tamamıyla yenilip geri çekildikleri bir dönem... Yurardaki tembihlerim senin gibi bir bilge ve saygıdeğer birisi için yeterlidir. Sonuç olarak Allah seni korusun.

Halife'nin damadı Başkumandan Vekili Enver,

3 Şubat 1915".

Sonuç

Varlığı üzerinde ittifak edilen, bulabildiğimiz kadarıyla yukarıda adı geçen eserlerde referans olarak verilip içeriği hakkında yazılar yazılmış olan bu mektubun kendisine (Osmanlıca aslına) veya herhangi bir arşiv künyesine rastlanılamamıştır. Mezkûr mektup ATASE arşivinde yapılan araştırmalarda (en azından bu makalenin yazarı tarafından) bulunamamıştır. Mektubun Osmanlıca aslı bulunduğu zaman tarih ve diğer konular üzerindeki belirsizliğin biteceği düşünülmektedir.

Yukarıda zikredilen akademik çalışmalarda Enver Paşa'nın mektubunun kullanılmadığı görülmektedir. Tarig Nour (tespitlerimize göre) ilk defa mektuptan bahseden kişidir. Enver Paşa'nın Ali Dinar'a yazdığı mektup hakkında yazı yazarlar da Tarig Nour'un makalesinde geçen ifadelere istinaden yazılarını kaleme almışlardır. Mektup hakkında en detaylı şekilde bilgi veren ve metnin büyük bir kısmını İngilizceden çeviren ise Ü. Gülsüm Polat'tır. Yapmış olduğu çeviri şuana kadar mektubun içeriğine dair elimizdeki en kapsamlı belge olma niteliğindedir.

Belgenin Osmanlıca aslının bulunabileceği yerler arasında ilk sırada ATASE arşivi gelmektedir. Yurtdışında ise Sudan Milli Arşivi, Mısır Milli Arşivi, Durham Üniversitesi'nde muhafaza edilen Sudan'a ait dokümanlarda veya İngiliz National Archives'te bulunabileceği düşünülmektedir.

Yapılan çalışmada birden fazla mektubun gönderilmiş olduğu sonucuna varılmıştır. İlk mektubun cihat ilanından hemen sonra cihat fetvasının ilanını haber vermek suretiyle Ali Dinar'ın cihata katılması için davet niteliğindedir. İkinci mektubun ise, Enver Paşa'nın Kanal Harekâtı öncesi Suriye'ye hareketinden az önce yazıldığı ve bu harekât planının parçası olarak Ali Dinar'ın üzerine düşenleri yapması şeklinde olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi) Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu

AZAMAT, Nihat, "Ahmed Şerif Senûsi", *TDVİA*, Cilt: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 527-529.

BARDAKÇI, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Birinci Dünya Harbine Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Cilt: III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 8-10.

ÇABUK, Mustafa, "Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu", *Türkiyat Mecmuası*, Sayı: 27/1, Yıl: 2017, s. 101-120.

DALY, M.W., *Darfur's Sorrow*, Cambridge University Press, New York, 2007.

FADL HASAN, Yusuf, "Sudan Özelinde Türk-Afrika İlişkilerinin Bazı Yönleri", *Yükselen Afrika ve Türkiye I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005)*, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Enver Paşa", *TDVİA*, Cilt: XI, s. 261-264.

HILL, Richard, *A Bibliographical Dictionary of the Sudan*, Frank Cass, London, 1967.

HOLT, P.M., *A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day*, London, 1961.

İBRAHİM, Gassim, *Türk Dış Politikasında Afrika: Türkiye-Kamerun İlişkileri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

KARAKÖSE, Nejet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", *Tarih Peşinde*, Sayı: 6, Yıl: 2011, s. 251-282.

KAVAS, Ahmet, "Osmanlı-Dârfûr Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2007, s. 105-120.

KILIÇ, Sezen, "Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa", *Bilig*, Sayı: 77 (Bahar 2016), s. 109-130.

NOUR, Tarig Mohammed, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898-1916)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı: 61 (Mart 2005), s. 367-383.

ÖZCAN, Ahmet, *Osmanlı'nın Ortadoğu'dan Çekilişi*, Yarın Yayınları, İstanbul, 2012.

POLAT, Ü. Gülsüm, *Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I. Dünya Savaşı Yıllarında Mısır*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

SAFİ, Polat, *The Ottoman Special Organization- Teskilat-ı Mahsusa: A Historical Assessment With Particular Reference to Its Operations Against British Occupied Egypt (1914-1916)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.

SOY, H. Bayram, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Phoenix, Ankara, 2004.

ŞİBEYKE, Mekki, *es-Sudan Abr el-Kurun*, Külliyyetü's Sakafe, Beyrut, 1965.

ŞUKAYR, Naum, *Coğrafıyye ve Tarih es-Sudan*, Darü'l-İzze, Hartum, 2007.

ÜNALP, F.Rezzan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Askeri Faaliyetleri*, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.

ÜZEN, İsmet, *Osmanlı'nın Çöl Yürüyüşü Kanal Seferleri*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

YILMAZ, Tuğrul Oğuzhan, "1. Dünya Savaşı'nda Darfur Sultanlığı ve Ali Dinar Hareketi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 131 (Yaz 2017), s. 107-115.

Enver Paşa

<http://www.biyografya.com/biyografi/5153>

(Erişim Tarihi: 23.06.2018)

Ali Dinar

<http://rawanmedia.com/wp-content/uploads/2017/02/%D8%B9%D9%84%D9%8A-%D8%AF%D9%8A%D9%86%D8%A7%D8%B1-330x217.jpg>

(Erişim Tarihi: 23.06.2018)